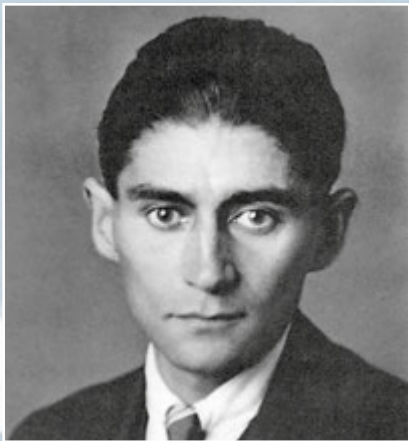

Франц Кафка: людина з надто великою тінню

Франца Кафку називають одним із найтрагічніших письменників ХХ ст., митцем-пророком, великим художником сумнівів, співцем страждань. Його сповнені абсурду і безвиході твори й досі лишаються таємницею для літературознавців, які не втомлюються шукати в них прихований зміст. Не менш загадковою є і постать самого прозаїка. За нечисленними фактами його біографії криється, за його власними словами, «життя, яке так і не почалося». Тому нерідко його особистість дослідники прагнуть трактувати крізь призму діагнозів — невроз, Едіпів комплекс, психастенія, депресія тощо.

Сімейна в'язниця

Франц народився 3 липня 1883 р. у Празі та був першою дитиною заможного подружжя Генріха Кафки та Юлії Леві. 1885 р. у сім'ї з'явився другий син Георг, а ще за два роки — і третій, Генріх. Однак молодші діти довго не прожили — померли у віці півтора та півроку відповідно. Втрата братів стала тяжкою травмою для маленького Франца, він несвідомо поклав провину за їхню смерть на себе. Хлопчик зростав самотнім, спілкувався лише з гувернантками і служницями. Коли ж одна за одною народилися його троє сестер — Еллі, Валлі й Оттла — він уже ходив до школи, тому фактично не спілкувався з дівчатками.

Кафка виріс у багатонаціональній Австро-Угорщині та вже у юному віці зіткнувся з проблемами самоідентифікації. Так, будучи євреєм, він вважав себе чехом, але навчався у німецькій гімназії. Хоча коло спілкування родини насправді обмежувалося євреями, національні традиції вони не підтримували, а дітей виховували у дусі німецької культури. Але антисемітські настрої у Празі напередодні Першої світової війни болісно зачепили Франца і змусили звернутися до свого коріння.

Визначальний вплив на становлення майбутнього письменника справила особистість батька. Герман Кафка відзначався жорстокістю, запальним характером і схильністю до імпульсивних вчинків, від яких найчастіше потерпав його єдиний син. Одним із найпоказовіших був випадок, коли маленький Франц прокинувся вночі та попросив у батька принести води — розлючений Герман витягнув хлопчика з ліжка, вивів на балкон і замкнув його там аж до ранку. Через подібні інциденти син зростав неуважним, неслухняним, постійно шукав виправдання своїм вчинкам. Доньки також відчували тягар батьківського характеру, тому рано повиходили заміж.

Уже в дорослому віці Франц написав «Лист до батька», проте не намірився йому надіслати. Так, у ньому читаємо

такі звинувачувальні рядки: «Ти рано заборонив мені слово, Твоя погроза «Не заперечувати!» і піднята при цьому рука супроводжували мене з незапам'ятних часів... Мене ти наділив манерою розмовляти затинаючись, але і це було для Тебе занадто, врешті-решт я замовк, спочатку, можливо, від упертості, а потім тому, що при Тобі я не міг ані думати, ані говорити». Голова родини і справді періодично проявляв агресію, бував озлобленим у спілкуванні зі своїми діловими партнерами, але при цьому ніколи не бив дітей — найбільшою погрозою з його боку були повішені на стілець шлейки від штанів.

Зростаючи в атмосфері постійного страху і покори перед батьком, Франц шукав заступництва у співчутливій матері. Однак Юлія Кафка, заклопотана вихованням одразу трьох дочок, навіть фізично не могла приділяти достатньої уваги сину. Він інколи вдавався аж до симуляції хвороби, аби мати проводити з ним більше часу. Проте згодом хлопчик дистанціювався і від неї. Із цього приводу біограф письменника Клод Давид зазначив: «Ніхто не зможе сказати, що Кафка був позбавлений материнської любові, але він, принижений ненавистю і страхом, не довіряв цій любові, відкидав її як компроміс, як внутрішнє боягузтво у протистоянні батькові. Холодність Франца своєю чергою паралізувала несміливі спроби ніжності його матері так, що їх розділяло постійне непорозуміння». Пізніше він зблизився з найменшою сестрою. Але Оттла була молодшою за нього аж на дев'ять років, тому їхні стосунки більше нагадували прив'язаність дорослого до дитини.

Як наслідок Кафка почав вважати сімейне життя тяжким випробуванням. Його щоденники і листи просто майорять наріканнями на безпросвітність існування з родиною. Він писав: «За останні роки я зі своєю матір'ю в середньому не говорю за день і двадцять слів. А до батька навряд чи колись звернувся з іншими словами, крім вітання. Зі своїми заміжними сестрами і зятями я взагалі

Кафка в дитинстві

Герман Кафка, батько митця

Юлія Леві, мати письменника

10-річний Франц із сестрами

не розмовляю. Я зовсім не маю родинних почуттів, а в сімейних візитах я вбачаю просто злий намір проти мене» або «Буває, що я буквально переслідую рідних своєю ненавистю; один вигляд подружнього ложа, зім'яті простирадла, ретельно складені піжами подразнюють мене до блювоти, вивертають шлунок назовні...».

Незважаючи на це, Франц продовжував жити з батьками до 32 років. І чим далі, тим більше родинний дім починав у нього асоціюватися з тюрмою, яка стає наскрізним образом у його щоденниках. Другові Густаву Яноуху він жалівся: «Зараз я прямую додому. Але це лише видимість. Я підіймаюся до в'язниці, збудованої спеціально для мене; причому все це неприємно, бо виглядає вона як звичайний будинок для буржуа, і ніхто, крім мене, не знає, що насправді — це тюрма. Тому всі спроби були марні. Не можна розбити кайдани, коли їх не видно». Письменник намагався мешкати окремо від батьків: то у сім'ях сестер (що виявилось нічим не краще), то сам (хоча цілком безпорадний у побуті) — проте знову повертався. «Самотнє життя, — визнавав він, — закінчується лише покаранням».

Незримий ворон

Говорячи про Кафку, не слід ототожнювати митця і звичайну людину. Так, у побуті Франц завжди справляв на доволі вишуканих приємне враження. Стрункий чорнявий чоловік із правильними рисами обличчя, він виглядав молодо і доглянуто. При всій своїй аскетичності та невибагливості письменник незмінно шив костюми лише у найкращих кравців. Уже в юності він мав зріст 1,82 м і відзначався зниженою вагою, тому соромився свої постави. Прагнучи зміцнити свій «маленький скелетик», Кафка займався плаванням, греблею, їздив верхом і на велосипеді, багато ходив пішки, не палив і загартовувався — але все одно залишався невдоволеним своїм тілом, вважаючи його слабким і непридатним для життя.

Франц ретельно слідкував за станом власного здоров'я, був прихильником правильного харчування, не вживав м'ясо, шоколад, каву та алкоголь. Будь-яку найменшу слабкість він сприймав з величезною тривогою — тому нерідко біографи називають його іпохондриком. 1917 р. у нього діагностували туберкульоз легень, через що він змушений був достроково вийти на пенсію (1922). Цікаво, що сам письменник вбачав першопричину хвороби саме у психічному розладі та багаторічному стресі, пов'язаному з напруженою літературною працею.

На думку дослідників, непорозуміння з батьками спровокувало у Кафки розвиток неврозу і глибокого душевного

конфлікту. Прихильники психоаналізу переконані, що митець — класичний приклад Едіпового комплексу. Хоча про ці його розлади не здогадувалися ні рідні, ні друзі. Так, один із шкільних товаришів Франца говорив про нього: «Зі своєю спокійною і люб'язною посмішкою він дозволяв світові приходити до нього, але сам був закритий від світу».

Найближчий його друг, Макс Брод, залишив спогади, що прозаїк мав репутацію цікавої людини, начитаного співрозмовника, веселого і комунікабельного. «Він був прекрасним другом і завжди готовий прийти на допомогу. І тільки залишившись наодинці, він переживав почуття розгубленості та безпорадності, про які, завдяки його самоконтролю, оточуючі могли здогадуватися вкрай рідко».

Кафка всі свої негативні емоції переливав у щоденники і художні твори. Літературна праця виконувала для нього справді психотерапевтичну функцію — чи не тому він так мало публікувався за життя? Митець писав: «Я не вірю, що є люди, чий внутрішній стан подібний до мого, однак я можу уявити собі таких людей, але щоб навколо їхньої голови весь час літав, як круг моєї, незримий ворон, цього я собі навіть і уявити не можу». Усі його нотатки сповнені описами «примарного внутрішнього життя, схожого на сон», на яке і була спрямована вся його енергія. Тому нерідко Кафку характеризують як типового інтроверта.

Він завжди писав про своє існування як про таке, що досі не почалося: «Моє життя — це сумніви перед народженням», «Судного дня буде враховано той факт, що моє життя має початися наступного дня», «Ще не народитися — і вже бути приреченим ходити вулицями і розмовляти з людьми». З погляду психоаналізу таке «умовне життя» являє собою конфлікт між вимогами внутрішнього світу і прагненням до зовнішньої реальності.

Щоденникові записи Кафки позначені екзистенційними спробами самоідентифікації та пошуку власного місця у всесвіті, з якого він боїться випасти: «Що, якщо задихнешся сам від себе? Якщо через наполегливе самоспостереження отвір, через який ти впадаєш у світ, стане надто маленьким або зовсім закритється?». Письменник весь час намагається осмислити власні переживання: «Мій стан — не стан «безталання». Але це й не щастя, не байдужість, не слабкість, не втома, не цікавість будь до чого, тоді що ж воно таке? Та обставина, що я не знаю цього, ймовірно, пов'язана з мою нездатністю писати. І її я, здається, відчуваю, не знаючи причин. Усі речі, що виникають у мене в голові, ростуть не з коріння свого, а звідкись із середини».

Франц Кафка в молоді роки

Кафка в санаторії

Макс Брод і Франц Кафка

На думку психоаналітиків, це є класичною ознакою психології дитини: невротична свідомість лише фіксує наявність страждання, але не усвідомлює його причин і не бачить засобів усунення. Біографи ж схильні вбачати у подібних записах «людини з надто великою тінню» (як називав сам себе Франц) ознаки психастенії функціонального характеру.

Науковець Дарел Шарп, провівши глибоке дослідження щоденників прозаїка, дійшов такого висновку: «З клінічного погляду стан Кафки можна охарактеризувати як невротичну депресію. Попри інші симптоми (тривожність, безпорадність, занижена самооцінка, невпевненість, самокритичність), у нього також спостерігались: пригніченість, нерішучість, суперечливість, амбівалентність, в'ялість, безсоння, хронічний головний біль». Так, про все це ми довідемося винятково з його нотаток.

Невільник служби

Після закінчення гімназії Франц (за наполяганням батька) вступив до Празького університету на юридичний факультет — усупереч поклику до літературної творчості. Другові він зізнавався, що єдиним його критерієм вибору було «знайти таку професію, яка з найбільшою легкістю дозволила, не надто угискаючи марнославство, проявляти байдужість». Кафка закінчив університет 1906 р., отримав звання доктора права і пройшов необхідну річну практику в одного з місцевих адвокатів, що лише переконало його у неприйнятності обраного фаху. Згодом письменник влаштувався до комерційної контори, але протримався там лише кілька місяців. В одному з листів він писав: «Щоранку мене охоплював відчай, якого для більш сильного і більш рішучого характеру, ніж мій, було б цілком достатньо, щоб вчинити дійсно чудове самогубство». Тому пізніше молодий спеціаліст перевівся до Агентства страхування працівників від нещасних випадків, де прослужив аж до 1922 року. Найбільшою перевагою тут була можливість працювати неповний день — до 14-ї години, якою він одразу і скористався.

На службі Кафка мав репутацію порядного і старанного працівника, керівництво його цінувало. Поволі, але впевнено він просувався кар'єрною драбиною і звільнився у чині старшого секретаря, маючи кількадесят підлеглих. Коли у Франца почалися проблеми зі здоров'ям, начальник сам наполягав на додаткових відпустках для нього і згоден був продовжувати їх на невизначений термін. Так, протягом 1918–1919 рр. письменник фактично весь час проводив по санаторіях.

Але при цьому Кафка змушений був вести подвійне життя — розриватися між службовими обов'язками і неситимим прагненням писати. «На роботі я зовні виконую всі свої функції, але лише зовні, формально, а не внутрішньо, і кожен невиконаний такий обов'язок перетворюється на нещастя, яке потім уже не полишає мене», — писав він у щоденнику. Літературна творчість і служба у конторі завжди були для нього взаємовиключними процесами: «Найменше щастя, одержане від однієї з них, обертається більшим лихом для іншої».

Незвичний розпорядок дня не найкраще позначався на здоров'ї Франца. Повернувшись додому по обіді, він лягав спати, увечері прокидався, писав до глибокої ночі, то й до ранку, а потім змушений був знову йти на остогидлу службу. Його незмінно гнітила думка про те, що його функції у конторі міг би виконувати будь-який інший співробітник, тоді як розпочате вдома оповідання ніхто за нього не допише. Згадки про роботу в листах і щоденниках Кафки відкривають перед нами незмірну глибину його відчаю і ненависті до обраного фаху. Наприклад: «Моя служба нестерпна для мене, оскільки вона суперечить моєму єдиному призначенню і моїй єдиній професії — літературі», «Моя служба ніколи не зможе захопити мене, проте вона може повністю згубити мене. Мене безперервно долають тяжкі нервові стани...», «Доти, доки я не вільний від роботи у конторі, я просто втрачаю себе, це для мене цілком зрозуміло» тощо.

Герман Кафка постійно дорікав синові, що той мало заробляє, намагався залучити його до родинного бізнесу — працювати у другій половині дня в магазині. А коли один із зятів придбав азбестову фабрику, Франц змушений був стати її співвласником. Це стало для нього непосильним тягарем, особливо коли зять був мобілізований на фронт, а управління збитковим підприємством цілком лягло на його плечі. Письменник перебував у такій депресії, що вихід вбачав лише у самогубстві та навіть написав Максіві Броду прощального листа. Занепокоєний друг звернувся до батьків Кафки та зміг переконати їх звільнити письменника від додаткових обов'язків і лишити йому час для творчості. Безсумнівно, Кафка неодноразово думав про те, щоб піти з агентства, але цьому заважала його нерішучість. Крім того, наближаючись до тридцятиліття, він почав всерйоз замислюватися над одруженням і розумів, що не зможе утримувати родину лише з літературної праці. Однак, як виявилося, стосунки з жінками принесли йому не менше страждань, аніж служба.

Феліція Бауер, перше кохання Франца

Юлія Вохричек, друга наречена письменника

Мілена Єсенська, найбільша пристрась Кафки

Дора Діамант, останнє кохання митця

Любов, ти ніж, яким я завдаю собі болю

«Я запросто закохувався в дівчат, весело проводив з ними час, і з легкістю їх кидав», — пригадував митець часи свого студентства. Тоді він був завсідником кабаре і кафешантанів, не соромився знайомитись з офіціантками і навіть іноді зазірав до борделів. Втім, у товаристві дівчат свого класу Кафка проявляв стриманість і сором'язливість. Серед його платонічних захоплень — донька поштмейстера Сельма Робічек, студентка Хедвіга Вайлер, акторки зі Львова Маня Чижик і Флора Клюг, донька брамника Грета Кірхнер та ін. І лише у 29 років він зрештою зважився на серйозні стосунки.

25-річна Феліція Бауер, секретар з Берліна, під час зустрічі справила на Франца вкрай негативне враження своєю зовнішністю. У щоденнику він занотував: «Кістляве, порожнє обличчя, що демонструє свою порожнечу. Майже зламаний ніс. Світле, непривабливе волосся, сильне підборіддя». Та після від'їзду дівчини письменник розпочав з нею листування, яке тривало цілих п'ять років. Він надіслав Феліції близько 450 листів, присвячував їй оповідання й освідчувався у коханні. Бауер відповідала взаємністю, і вони навіть двічі оголошували про заручини (1914 і 1917 рр.), але обидва рази їх скасовували.

Особливістю цих стосунків було те, що розвивалися вони винятково в епістолярній площині. Певно, Франц просто ідеалізував образ Феліції, вбачав у ній свою Музу, яка й справді надихала його на написання творів. Їхні особисті зустрічі були вкрай рідкісними (за підрахунками Сергія Зелінського, за п'ять років вони провели разом у сумі менш ніж місяць) і спричиняли зазвичай розчарування. Сам Кафка зізнавався: «Із Феліцією я, окрім як у листах, ніколи не відчував насолоди стосунків із коханою жінкою... лише безмежне захоплення, покірність, жалість, відчай і зневагу до самого себе».

Як тільки справа йшла до весілля, митець зумисне намагався принижувати себе в листах до дівчини та її батька, аби спровокувати відмову. Наголошував на тому, що фінансово неспроможний, дуже вибагливий до побутових умов, сконцентрований лише на творчості і, взагалі, створений для самотності. І лише в щоденнику він писав правду: «Тільки-но я приймаю рішення одружитися, як втрачаю сон, моя голова починає палати, життя припиняє називатися життям, я сновигаю у відчай». У це багаторічне листування Франца були втягнені його мати і друг Макс Брод, батько Феліції, а також її подруга Грета Блох, якій випала досить двозначна роль.

Грета (на прохання Бауер) мала стати посередником у її напружених стосунках із Кафкою. Ці перемовини настільки зацікавили письменника, що, будучи зарученим, він захопився подругою своєї нареченої. За рік листування Франц писав їй утричі частіше, ніж обраниці, й умовляв її оселитися з ними після весілля. Врешті-решт Грета наважилася показати ці недвозначні листи Феліції, подруги викликали нареченого для з'ясування стосунків — на цьому заручини розірвали. Причиною для скасування других заручин був діагностований у нього туберкульоз. Кафка зізнавався другові: «Феліція — чудова дівчина, але дотримується вкрай буржуазних поглядів. Одружитися з нею означає одружитися на всій фальші, у яку поринула Європа». Тому він сприйняв свою хворобу філософськи — як звільнення від стосунків, що були подібні до кайданів.

Лікуючись на початку 1919 р. в санаторії у Шелезені, Франц познайомився з веселою і гарною власницею капелюшкового магазину Юлією Вохричек. І вже влітку того ж року вони заручилися. Однак весілля, що було заплановане на листопад, перенесли через проблеми з орендою квартири. Кафка знову впав у депресію через болючі сумніви, у стосунках зародилося охолодження. Наступного року в письменника почався роман із журналісткою Міленою Єсенською, про це дізналася Юлія і розірвала заручини. «Так я і граю з живими людьми», — написав він сестрі.

Мілена Єсенська перекладала твори Кафки чеською мовою (якою він, до речі, й сам чудово володів) і була заміжня за його знайомим Ернстом Поллаком. Справжня пристрась до журналістки спонукала Франца до рішучих кроків — він умовляв Мілену кинути чоловіка і переїхати до нього у Прагу. Проте і цього разу стосунки обмежилися лише чотирма зустрічами і безліччю листів. Саме їй він присвятив найщиріші слова любові, на які лишень був здатен: «Я кохаю тебе, дурненька, як море любить малесеньку гальку на своєму дні; моє кохання затоплює тебе як море — гальку на своєму дні, а я, як небеса дозволять, стану такою галькою для тебе». Макс Брод був переконаний, що своєю нерішучістю Мілена спровокувала загострення хвороб Франца. Морально виснажений, він перший запропонував журналістці скоротити листування і більше не шукав із нею зустрічей.

40-річний Кафка зустрів останнє своє кохання у літньому таборі Берлінського єврейського дому під час відпочинку на узбережжі Балтики. 19-річна Дора Діамант надихнула митця на довгоочікувані зміни в житті. Так, після довгих сумнівів і втечі на відпочинок він зрештою

Пам'ятник Францу Кафці
(Прага)

Дім, де знаходилася гімназія, яку закінчив Кафка, а пізніше —
магазин його батька

Могила Кафки на Новому
сврейському кладовищі

зважився залишити ненависну Прагу й оселитися з коханою в Берліні. Попри хворобу, останні десять місяців свого життя Франц прожив мирно і щасливо — разом із Дорою, яка всіма силами оберігала його письменницький спокій, але так і не стала його дружиною.

Усі стосунки Кафки із жінками були далекими від загальноприйнятих: нерішучість, страх, сумніви мучили не лише його самого, а й завдавали страждань його обрамцям, у чому прихильники психоаналізу вбачають ознаки садомазохізму. Недаремно у щоденнику митець занотував: «Любов, ти ніж, яким я завдаю собі болю».

Коїтус як кара за щастя бути разом

Дослідники характеризують ставлення митця до жінок як амбівалентне. Разом із щирим захопленням представницями прекрасної статі у його записах трапляються фрази на кшталт «Жінки — це пастки, розставлені повсюди для чоловіків, щоб затягнути їх у саму обмеженість».

Статеве життя Франц розпочав, знову ж таки за настановою батька, у борделі. Перший сексуальний досвід «виявився вкрай жакливим, більш непристойним», аніж він міг уявити. Це було для юнака певною мірою психологічною травмою та стало на заваді повноцінним його стосункам із порядними жінками, стосовно яких він мав серйозні наміри. Зокрема, у листах до своїх коханих письменник неодноразово наголошував на своїй «порочності» («Я брудний, Мілено, нескінченно брудний», «Я грішний до самої глибини свого єства» тощо). І хоча у нього все ж були випадкові стосунки з офіціантками та повіями, Кафка, за спогадами знайомих, не терпів за своєї присутності жодних двозначних розмов чи непристойних жартів. Він соромився свого статевого потягу у неодноразово висловлював занепокоєння з цього приводу на сторінках щоденника. Наприклад: «Моя стать пригнічує мене, мучить вдень і вночі, я повинен долати страх і сором, і навіть смуток, щоб задовольнити її потреби», «Мою плоть, роками спокійну, знову починало непокоїти від нестерпного бажання до такої маленької, але цілком означеної непристойності, до чогось злегка огидного, ганебного, брудного». До речі, письменник був знайомий із ученням Фройда, часто занотовував власні сні і намагався аналізувати їх із погляду психології.

Коли ж Франц задумався над створенням родини, фізична складова шлюбу відійшла у нього на такий далекий план, що це дивувало навіть його самого. «Раніше мені не вдалося вільно спілкуватися з людьми, з якими тільки-но

познайомився, тому що я був підсвідомо пригнічений наявністю сексуального потягу, тепер же мене бентежить усвідомлення його відсутності», — писав він незадовго до знайомства із Феліцією. Загалом же зі всіма своїми нареченими він умисне уникав чи обмежував фізичний контакт, постійно скасовував і переносив зустрічі, задовольняючись тільки листуванням на відстані. Очевидно, потенційну дружину, матір своїх дітей, він ставив на щабель вище розпусних офіціанток, забруднених статевими стосунками.

Біографи засумнівалися, чи був у нього взагалі секс хоча б із якоюсь із його коханих чи наречених. У щоденнику знаходимо лише натяк на стосунки із Феліцією (він зізнається, що таким близьким із жінкою був до неї лише двічі, із досвідченою продавщицею і молодою дівчиною, і в обох випадках залишався безпорадним). Після зустрічі з нареченою 1913 р. Кафка зробив запис: «Коїтус як кара за щастя бути разом. Жити по можливості аскетично, аскетичніше, ніж холостяк, — це єдина можливість для мене зносити шлюб. Але для неї?». Тому не останню перепону на шляху до одруження для нього становив «страх перед єднанням, злиттям» — і у фізичному сенсі, і в більш філософському, як втрата власного «Я».

Кафка прагнув шлюбу лише у вигляді вищої духовної єдності, яку він незмінно ідеалізував. У його листах і щоденниках натрапляємо на сентенції типу «Мати поряд людину, здатну на розуміння, можливо, дружину, значить, мати всебічну підтримку, мати Бога»; «Нескінченне, глибоке, тепле, рятівне щастя — сидіти біля колиски своєї дитини, напроти її матері»; «Одружитися, створити сім'ю, прийняти всіх народжених дітей, підтримувати їх у цьому нестійкому світі, бути для них у чомусь керівником — це, за моїм переконанням, найбільше благо, яке дано людині».

Хоча у повсякденному житті дітей (зокрема, племінників) він розглядав лише як подразників. Попри це, мріяв про власних нащадків і боявся лишитись бездітним: «Нещасна людина, приречена на бездітне існування, ув'язнена в темницю власного нещастя. Ні найменшої надії на відродження, на допомогу від більш щасливих зірок. Вона має прожити своє нещасливе життя, а коли закінчиться її коло, залишити всі свої надії й не намагатися з'ясувати, чи зникне знову пережите нею нещастя, чи не породить воно щось добре на незрівнянно довшому шляху, за інших тілесних і часових обставин». Однак Кафці так і не судилося стати батьком. Усе, що він залишив після себе, — це безсмертні твори.

Я весь — література

Для Франца письменство було нагальною потребою, сенсом усього його життя. «Я весь — література і нічим іншим я не можу і не хочу бути», — зізнався він в одному з листів. «Я ненавиджу все, що не має стосунку до літератури», — читаємо у його щоденнику. Творчість повністю поглинала його, не лишаючи місця для реалізації в інших галузях. Писав Кафка важко і повільно, відсутність натхнення глибоко пригнічувала його, викликаючи депресію. Бувши не в змозі творити, він почувався, за його власним висловлюванням, «порожнім, як мушля на березі, яку може розчавити нога будь-якого перехожого». Митець ніколи не вірив у свій талант, уважав себе «бездарним невігласом». Дитяча невпевненість у власних силах не полишала його до кінця життя. «Висловлена мною вголос думка одразу ж і остаточно втрачає значення, — відзначав він у щоденнику, — записана — вона теж завжди його втрачає». Жоден зі своїх романів Франц так і не завершив, а дописані твори піддавав просто маніакальному редагуванню, погодивши до друку лише три невеликі збірки оповідань.

Постулатом Кафки-митця було прагнення «досягнути такого зображення життя, у якому життя, як раніше, зберігає свої природні, повноцінні підйоми і спади, виглядало водночас як чітке ніщо, як сон, як ширяння у мареві». Варто відкрити будь-який його твір, щоб одразу відчуті всепоглинаючу атмосферу розчарування, відчаю й безнадії. Так, в оповіданні «Перевтілення» комівояжер Грегор Замза прокидається вранці, перетворившись на гігантську комаху, і згодом помирає, безпорадний і зневажений рідними. У романі «Процес» банківський працівник Йозеф К. виявляється за незрозумілих обставин засудженим і, намагаючись дізнатися свою провину або хоча б зміст злочину, гине від ножа вуличних вбивць, які виконують вирок. Героя роману «Замок» землеміра К. помилково наймають посеред зими (що вже безглуздо) у підзамча, але він не може ні працювати, ні зв'язатися із жодним чиновником, ні оселитися серед селян, ні дістатися замку, ні повернутися додому. Персонажі творів Кафки наполегливо прагнуть з'ясувати, що ж трапилося з ними насправді та куди рухатися далі, але через абсурдність обставин неминуче блукають у глухому куті.

ЩО ПОЧИТАТИ

Життя і творчість Франца Кафки привертала увагу багатьох науковців, тому маємо цілу низку досліджень — від найпершої, досить суб'єктивної книги Макса Брода «Біографія Франца Кафки» до найповнішої та найдетальнішої книги Клода Давида «Франц Кафка». Цікавим для читача має стати і спеціальна розвідка Іллі Басса «Жінки в житті Франца Кафки». Окремий пласт кафкознавства — це праці з психоаналізу: «Незримий ворон. Конфлікт і Трансформація в житті Франца Кафки» Дарела Шарпа, «Психологічний аналіз особистості і творчості Франца Кафки» Сергія Зелінського, «Розчленування Кафки. Статті з прикладного психоаналізу» Микити Благочесенського та ін. А також низка літературознавчих робіт, присвячених творчості митця, серед яких заслуговують на окрему увагу книги Моріса Бланшо «Від Кафки до Кафки» і «Франц Кафка» Вальтера Беньяміна. Джерелом пізнання особистості письменника є його щоденники і листи, які неодноразово перевидувалися.

Літературознавці й досі не мають єдиної думки, до якого ж напрямку належить творчість письменника: її періодично включали то до екзистенціалізму, то до модернізму, то до магічного реалізму. У книгах Кафки намагаються відшукати то ідеї марксизму, то релігійні мотиви, то відголоски психоаналізу Фрейда, а його самого називають то невротиком, то збоченцем, то шизофреніком, то генієм. Літературні дискусії не стихають уже майже століття — адже слава прийшла до нього лише після смерті.

Франц помер від туберкульозу 3 червня 1924 р. у санаторії доктора Гоффмана в Кірлінзі під Клостернейбургом, не доживши місяць до 41-річчя. Поруч із ним були його кохана Дора Діамант і друг-лікар Роберт Клапшток. Поховали письменника у Празі, де за кілька років поряд із ним спочили і його батьки. У своєму щоденнику Кафка якось занотував: «Те, що здавалося мені грою, виявилось дійсністю. Творчістю я не відкупився. Усе життя я помирав, а тепер помру насправді... Я ж і не жив, лишився глиною, не перетворив іскру на полум'я, а випробовував її лише для ілюмінації власного трупа». Своїм душоприказником Франц обрав Макса Брода. Він наказував другові спалити без прочитання всі свої рукописи, які тільки можна буде знайти, а також записники і папери. Брод, на щастя, його заповіт не виконав: він не лише не знищив рукописи, а навпаки, — розпочав їх упорядкування, видання і пропагування.

Саме завдяки його старанням письменник посів гідне місце — класика літератури ХХ ст. А 1924 р. смерть Кафки лишилася непоміченою у мистецькому середовищі. Лише Мілена Єсенська написала проникливий некролог до газети: «Небагато хто знав його, оскільки був він самотнім, цей мудрець-відлюдник, що пізнав довколишній світ і боявся його. Хвороба наділила його дивовижною делікатністю почуттів і душевною чистотою — неймовірною, навіть страхітливою. Він був нерішучий, боязкий, м'який і добрий, але книги, написані ним, повні жахів і страждань. Його пізнання світу було неординарним і глибоким, та й сам він уособлює незвичний і глибокий світ». Сама ж Мілена, пройшовши німецькі в'язниці й концтабори, 1944 р. померла від ниркової недостатності.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

Хоча митець вважається справді культовою особистістю, про нього знято лише один повнометражний фільм і то лише напівавтобіографічний — «Кафка» (1991) із Джеремі Айронсом у головній ролі. У картині перемешовано біографічні факти письменника з мотивами його творів і відвертою режисерською вигадкою з елементами досить дешевого хорору. Проте неодноразово бралися режисери різних країн за екранізацію творів Кафки. За романами «Замок» і «Процес» знято по п'ять фільмів, двічі екранізовано роман «Америка». Існує також ціла низка картин за мотивами оповідань про заїка, зокрема українська стрічка «Співачка Жозефіна та мишачий народ» (1994). Головна героїня цього фільму живе у власному неіснуючому, ілюзорному світі — світі музики і співу. Вона щиро вважає, що спів — це влада, і так вона захищає свій народ. Але чи поділяє її позицію сам народ?..

Підготувала *Олена Тищенко*